

4. <https://byjus.com/biology/enzymes/>

KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARGA TAKTIL SEZGIRLIKNI RIVOJLANTIRUVCHI USULLARNI O'RGATISH

Nuriddinova Madina O'ktam qizi

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

“Maxus pedagogika: tiflopedagogika”

yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning taktil sezgirligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik va psixologik usullar yoritilgan. Ko'rish qobiliyatidagi cheklovlar bolalarning atrof-muhitni idrok etish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, shu bois ularda taktil sezgirlikni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Maqolada bunday bolalarda taktil qobiliyatlarni mustahkamlash uchun sensor treninglar, maxsus o'yinlar, relyefli materiallardan foydalanish va boshqa usullar qo'llanilishi ta'kidlangan. Shuningdek, taktil sezgirlikni rivojlantirish jarayonida individual yondashuvning ahamiyati, zamonaviy texnologiyalar va vositalar imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Ushbu yondashuvlar bolalarning hissiy rivojlanishi, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishga yordam beradi. Maqola maxsus ta'lim muassasalari va ota-onalar uchun foydali tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: analizator, retseptor, adaptatsiya, teri tuyish, barmoqlar, qo'l harakatlari.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun atrof-muhitni idrok etish jarayoni ko'plab murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Ko'rish imkoniyatining cheklanganligi tufayli bunday bolalar ko'pincha boshqa sezgi organlariga, ayniqsa, taktil sezgirlikka tayanadilar. Taktil sezgirlik – bu jismoniy narsalarni qo'l bilan ushlash, ularning shakli, strukturasini his qilish va farqlash orqali muhitni o'rganish qobiliyatidir. Bu qobiliyat ko'rish qobiliyati zaif yoki umuman yo'q bolalar uchun o'ta muhim bo'lib, ularning kundalik faoliyatida, o'z-o'ziga xizmat qilishda va jamiyatga moslashishida asosiy o'rin tutadi.

Teri tuyish sezgilar yosh bolaning tashqi dunyo bilan aloqa qilish shakllaridan biridir. Teri tuyish sezgilar bolaning ilk yoshdan rivojlanishi uchun qanchalik katta ahamiyatga ega ekanligini payqash uchun bolalar psixologiyasi yoki fiziologiyasi bo'yicha mutaxassis bo'lish shart emas. Onaning ko'kragiga teginish, shitirlashni ushlashga urinish, qo'llar, oyoqlar bilan har qanday notanish narsaga tegish — bu chaqaloqning eng muhim, tabiiy harakatlari. Bolaning qo'li, barmoqlari, kaftlari

deyarli bolalarning aqliy faoliyati mexanizmini boshqaradigan asosiy organlardir. Bolaning qo‘li dag‘al sirtli yoki silliq toshga tegadi. Taktil sezgilar unga turli sirtlarni aqliy taqqoslashga va atrofdagi tabiatning xilma-xilligidan hayratda qolishga imkon beradi. Go‘daklik davrida bola qo‘llari va kaftlari bilan harakat qilib, dastlab turli xil narsalarga tasodifan, so‘ngra maqsadli va muntazam ravishda tegadi. Xaotik jismoniy aloqalar davri atrofdagi dunyo haqida mazmunli ma‘lumotlarni qasddan va muvofiqlashtirilgan holda olish bilan almashtiriladi. Boladagi atrofdagi obyektiv dunyo haqidagi har tomonlama tasavvurni taktil idrokisiz ishlab chiqish mumkin emas, chunki bu hissiy idrokning asosidir. Kichkintoyning teginish hissi qanchalik nozik bo‘lsa, u atrofdagi narsalar va hodisalarni aniqroq taqqoslashi, birlashtirishi yoki ajrata oladi, ya‘ni fikrlashni eng muvaffaqiyatli tartibga soladi. Mariya Montessori, predmetni idrok etishda ishtirok etadigan ko‘plab his-tuyg‘ular orasida, fikrlashni tartibga solish jarayoni eng muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun bitta narsani ajratish kerak, deb hisobladi. U bolalarga juda o‘xshash narsalarni bitta farq bilan taqqoslashni talab qiladigan bir nechta maxsus didaktik materiallarni taklif qildi. Ushbu mavzulardan ketma-ket qatorlarni qurish, ular uchun juftlarni topish kerak edi. Ba‘zi hollarda, masalan, dag‘al plitalar, qo‘ng‘iroqlar, issiqlik yoki og‘irlik plitalari bilan ishlash haqida gap ketganda, ko‘zingizni yumishingiz kerak. Bolaning e‘tibori aniq mashq qilingan izolyatsiya qilingan hissiyotga qaratilgan. Bu hodisa bizga, kattalarga yaxshi tanish, masalan, musiqa tinglaganimizda va uni ijro etish mahoratiga e‘tibor qaratmoqchi bo‘lganimizda: biz beixtiyor ko‘zlarimizni yopamiz, go‘yo eshitishimizni izolyatsiya qilamiz. Shuningdek, bolalarda: silliq yoki dag‘al sirtni yaxshiroq his qilish uchun siz qo‘lingizni bu sirt bo‘ylab harakatlantirishni taklif qilishingiz mumkin. Bu holda teri tuyish hissi o‘z-o‘zidan yaxshilanadi.

Hozirgi vaqtda ilmiy jihatdan tasdiqlangan haqiqat mavjud: nutq uchun mas‘ul bo‘lgan miya yarim sharining ishlashi barmoq harakatlarining rivojlanishiga bog‘liq. Teri tuyish sezgilarni rag‘batlantirish, shuningdek, muvofiqlashtirish, diqqat, fikrlash, tasavvur, ko‘ruv va vosita xotirasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Hayotning birinchi yilidagi bolalarda taktil idrokni rivojlantirish muammolari his qilish, tushunish va manipulyatsiya kabi harakatlar bilan bog‘liq. Taktil (teri tuyish) idrok deganda — qo‘llar va barmoqlar bilan his qilish tufayli ma‘lumot olish tushuniladi.

Predmetlarning teri tuyish tasvirlari - bu teginish, bosim, harorat, og‘riq hissi orqali inson tomonidan qabul qilinadigan predmetlarning butun fazilatlari majmuasining aksidir. Ular predmetlarning inson tanasining tashqi qoplamalari bilan aloqa qilish natijasida paydo bo‘ladi va predmetga xos bo‘lgan kattalik, elastiklik, zichlik, issiqlik yoki sovuqni bilishga imkon beradi. Teri tuyish yordamida predmetlarning shakli, kattaligi, fazoda joylashishi va ishlatilgan materiallarning sifati to‘g‘risida birinchi taassurotlar shakllanadi. Taktil idrok

kundalik hayotda va qo‘l mehnati ko‘nikmalari zarur bo‘lgan har qanday joyda turli xil mehnat operatsiyalarini bajarishda alohida rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, odatdagi harakatlar jarayonida odam ko‘pincha sezgir-harakat sezgirligiga tayanib, deyarli ko‘rishdan foydalanmaydi. Shu maqsadda teri tuyish-harakat sezgilarining rivojlanishiga bevosita yoki bilvosita hissa qo‘shadigan turli xil faoliyat turlari qo‘llaniladi:

- loydan, plastilindan, xamirdan modellashtirish;
- turli xil materiallardan tayyorlangan applikasiya (qog‘oz, mato, paxmoq, paxta, folga);
- aplikatsiya modellashtirish (relyef naqshini plastilin bilan to‘ldirish);
- qog‘oz dizayni;
- makrame (iplardan, arqonlardan to‘qish);
- barmoqlar, paxta parchasi, qog‘oz "mo‘yqalqam" bilan rasm chizish;
- katta va kichik mozaikali o‘yinlar, konstruktor (metall, plastmassa, tugma);
- mozaikalarni yig‘ish;
- hajmi, shakli, materiali jihatidan har xil bo‘lgan kichik narsalarni (toshlar, tugmalar, boshhoqlar, qopqoqlar) saralash.

Bundan tashqari, amaliy faoliyat bolalarda ijobiy his-tuyg‘ularni keltirib chiqaradi, aqliy charchoqni kamaytirishga yordam beradi. An’anaviy barmoq gimnastikasi, qo‘llarni massaj qilish va o‘z-o‘zini massaj qilish elementlaridan foydalanish haqida unutmazlik kerak, bu shubhasiz teginish sezgirligini oshirishga yordam beradi. Ma’lumki, tananing deyarli 18% teridan iborat. Uning asab tugunlarini rag‘batlantirish atrof-dagi dunyo predmetlari haqida to‘liqroq tasavvurlarni shakllantirishga yordam beradi. Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda taktil sezgirlikni rivojlantirish uchun tegishli materiallarni o‘z ichiga olishi kerak bo‘lgan predmet-fazoviy rivojlanish muhiti zarur. Turli xil shakllar, o‘lchamlar, to‘qimalar, predmetlarning rang sxemasi, tabiiy materiallarning tabiiy fazilatlarini uyg‘unligi nafaqat bolalarga yangi hissiyotlarni o‘rganishga imkon beradi, balki maxsus hissiy kayfiyatni yaratadi. To‘liq tashkil etilgan taktil muhit taktil sezgirlikni rivojlantirish orqali atrof-dagi voqelikning turli predmetlari va predmetlari haqidagi tasavvurlarni kengaytirishga imkon beradi.

Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda taktil sezgirlikni rivojlantirish ularning atrof-muhitni idrok etish imkoniyatlarini kengaytiradi va kundalik hayotda mustaqilligini oshiradi. Taktil sezgirlikni rivojlantirishga qaratilgan usullarni muntazam qo‘llash orqali ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning hayot sifati

yaxshilanadi, ularda o‘z kuchlariga ishonch va ijtimoiy moslashuvchanlik darajasi oshadi. Shu sababli, bu yo‘nalishdagi ilmiy-tadqiqot va amaliy ishlarni davom ettirish dolzarb vazifa sifatida qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirova F.U, Xusnuddinova Z.X. (2023). Tiflopedagogika. 113-114-bet.
2. R.R.Shomaxmudova, A.Berdieva.(2008). Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’limda o‘qitish uslublari. 146-147-bet.
3. [R.R.Shomahmudova](#).(2011). Maxsus va inklyuziv ta’lim. Fan va ta’lim. 210-211-bet.

Yuqori sinf o‘quvchilarida manaviy-axloqiy tarbiyaning shaxsiy va jamoaviy rivojlanishga ta'siri

Murodova Munisa Shuxrat qizi

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute

„ Musiqa ta’limi va san’at ” yo’nalishi I-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola yuqori sinf o'quvchilarida manaviy-axloqiy sifatlarning shaxsiy rivojlanishga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida tahlil qiladi. Maqolada, o'quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning shaxsiy o'zgarishlarga, o'z-o'zini anglash va o'zgarishlarga qanday hissa qo'shishi ko'rib chiqiladi va yana bundan tashqari o'quvchilarning ahloqiy va ma'naviy sifatlari ularning o'qish motivatsiyasini, ishlashga bo'lgan yondashuvini va muvaffaqiyatlarini qanday shakllantirishiga oid tahlil keltiriladi.

Kalit so'zlar: Manaviy-axloqiy sifatlari, shaxsiy rivojlanish, o'z-o'zini anglash, axloqiy qadriyatlar, yuqori sinf o'quvchilari, manaviy-axloqiy sifatlari, motivatsiya, yuqori sinf o'quvchilari, o'qish faoliyati.

Umumiy o‘rta ta’lim maktabining yuqori sinf o'quvchilari ta'lim jarayonida faqat bilim olish, rivojlanish, o‘z ustida ishlash bilan cheklanmaydilar, balki shaxsiy va jamoaviy rivojlanish uchun zarur bo'lgan axloqiy va manaviy qadriyatlarni ham o'zlashtiradilar. O'quv yili davrida shakllangan manaviy-axloqiy sifatlari o'quvchilarning ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishlarini ham ta'minlaydi. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev hozirgi kunda ta’lim tarbiya olib o’nib o’sib kelayotgan yoshlarimizni yanada rivojlantirish va bo’sh